

V-IX SİNİFLƏRDƏ ƏDƏBİ DİL NÖRMLƏRİNİN TƏDRİSİNDƏ FƏƏL DƏRSİN MƏRHƏLƏLİ TƏŞKİLİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Dildə normalar sistem formasındadır. Bu ümumi sistem və onu təşkil edən alt sistemlər bir-biri ilə üzvi şəkildə bağlıdır. Ədəbi dilin norması dəyişməz qalıcı bir hadisə deyil. Ədəbi dilin normaları mütəmadi olaraq dəyişikliklərə məruz qalır. Bu cür dəyişikliklər dilin daxili və xarici faktorlarına əsaslanan inkişafın təsiri altında baş verir.

Ədəbi dil ümumxalq dilinin dialekti əsasında yaranır və inkişaf edir. Amma bu dil ayrı - ayrı illərdə əsasını təşkil etdiyi dialektdən kənara çıxır və ümumxalq dilinin digər vasitələrindən də yararlanır. Azərbaycan ədəbi dili də belə bir prosesi keçib. Bu səbəbdən də ədəbi dilimiz heç bir dialektin eyni deyildir.

Müasir ədəbi dilimiz dialektlərin yaxşı keyfiyyətlərini özündə əks etdirir və onların hamısından fərqlənir. Akif Bayramov yazır: "Azərbaycan ədəbi dilinin öz daxili qaydaları, ədəbi normaları var. Normativlik ədəbi dilin əsas şərtidir. Ümumi normalar olmadan ədəbi dil də mövcud ola bilməz. Ədəbi düzgün və dolğun nitq yaratmağa kömək edir. Ədəbi dilin normaları dilin bütün sahələrinə şamil edilir. Məsələn: fonetik normalar; orfoqrafik normalar; orfoepik normalar; qrammatik normalar; semantik normalar; üslubi normalar; leksik normalar" [3, s.19].

Ədəbi dilin normaları kütləvi xarakter daşıyır. Yəni hamı üçün başa düşüləndir. Ədəbi dilin normallaşdırılması dedikdə onun lüğət tərkibinin milli dilin zəngin lüğət ehtiyatından seçilməsi, sözlərin məna və inkişafı, tələffüz və orfoqrafiyanın müəyyən prinsiplərə tabe olması, söz yaradıcılığının ümumi ənənəvi qaydada həyata keçirilməsi, dialektlərə və loru dilə qarşı qoyulması nəzərdə tutulur.

Fonetik normalar. Sözlərdə səslərin müəyyən yazılış forması və ənənəvi tələffüz forması norma kimi qəbul edilir.

Leksik normalar görə sözlərin ədəbi dildə işlənməsi aşağıdakı hallarda istifadəsinə yol verilmir:

- sözlərin dialektlərdə işlənən variantları;
- köhnəlmiş sözlər;
- loru söz və ifadələr;
- sözlərin yanlış istifadəsi.

Qrammatik normalara dilin qanunauyğunluğu, səlisliyi, ardıcılığı və s. tələblər, o cümlədən, şəkilçilərin ardıcılığı, söz sırası, qrammatik kateqoriyaların işlənməsi və s. ilə əlaqəli qaydalar daxildir.

"Dilin şifahi nitq normaları birdən-birə deyil, tarixən formalaşmışdır. Bir çox dillərdə şifahi nitq normaları çox yaxşı qurulmuş və vahid qanuna çevrilmişdir. Azərbaycan dilçiliyində də şifahi nitq normalarına aid çoxlu tədqiqatlar aparılmışdır. Ə.M.Dəmirçizadənin "Azərbaycan dili orfoepiyasının əsasları" kitabında dilimizin qayda-qanunlarında saitlərin və samitlərin tələffüzü, qrafik, morfoloji, sintaktik şəraitdə tələffüz, alınma sözlərin orfoepiyası və sairə məsələlər geniş şəkildə şərh edilmişdir" [4, s.53].

Şagirdləri ədəbi dilin normaları çərçivəsində mükəmməl nitq prosesinə hazırlamaq, onlarda nitq bacarıqlarının formalaşmasına kömək etmək Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərinin əsas vəzifələrindən biridir.

Orta məktəblərdə Azərbaycan dili fənninin köməyi ilə şagirdlər öz ana dilini öyrənir, onun qrammatik xüsusiyyətləri ilə tanış olur, elmi, publisistik, bədii və başqa üslublarda yazılmış ədəbiyyat nümunələri ilə tanış olurlar.

Nitqin inkişafı üzrə aparılan işlərin məzmununa ilk növbədə uşaqların lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi işləri daxildir. Lüğətin zənginliyi dil və nitq zənginliyidir. Lakin yalnız lüğət ehtiyatının zənginliyi ədəbi tələffüz normalarına riayət etmək nitq üçün kifayət deyil. Nitqin inkişafının ən mühüm cəhətlərindən biri olan cümlə üzərində işləməyə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

N. Abdullayev yazır: "Ədəbi dilimizə yad olan sözlərin və ifadələrin işlənməsinin qarşısının alınması nitqin saflığıdır. Şagirdlərin başqa dillərdən, dialektlərdən, vulqar sözlərdən istifadə etməsi nitqin saflığını pozan hallardır" [1, s.70-72].

Dilin saflığını qorumaq və gələcək nəsillərə çatdırmaq bu dildə danışanların əsas vəzifələrindəndir. Azərbaycan dili dərslərindəki bütün çalışmalar hansısa bir mövzunun öyrədilməsinə xidmət etdiyi üçün onların sinifdə və evdə şagirdlər tərəfindən icrasına nail olmaq gərəkdir. V-VI sinif dərslərində kifayət qədər çalışmalar vardır. Amma VII-VIII sinif dərslərində onların sayı xeyli azdır. Bəzi mövzularla bağlı çalışmalar isə demək olar ki, yoxdur. Buna görə də müəllimlər dərslərdəki çalışmalardan əlavə vəsaitlərdən yararlanaraq fonetik və qrammatik təhlillərə daha çox yer verməlidirlər. Müəllimlər ev tapşırıqlarının verilməsinə diqqət etməlidirlər. Bu haqda A.Paşayev yazır: "Təəssüf ki, bəzi müəllimlər ev tapşırıqlarına biganə yanaşırlar. Müəllimlərin əksəriyyəti isə bu təlim üsulundan geniş istifadə edirlər. Əksər müəllimlər bu tədris metodundan geniş istifadə edirlər. Şagird öyrəndiyi qrammatik qaydalarla bağlı tapşırıqları müstəqil yerinə yetirə bilmirsə, öyrəndiklərini tətbiq etmərsə, həmin qrammatik qaydalar tez unudulur. Ona görə də müəllim hər dərstdə ev tapşırıqlarının verilməsinə və onun yerinə yetirilməsinə xüsusi məsuliyyətlə yanaşmalıdır. Müəllim dərslərdəki bütün çalışmaların sinifdə və evdə yerinə yetirilməsini vərdiş çevirməlidir" [5, s.112-116].

¹Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin magistrantı

Təcrübəli müəllimlər Azərbaycan dilinin tədrisini ədəbiyyatla əlaqələndirir, hər hansı mövzuya şagirdlərə ədəbiyyatdan istənilən mövzuda cümlə seçməyi tapşırırlar.

“Təhsil haqqında” qanuna əsasən, IX siniflərdə icbari təhsilin başa çatması həmin siniflərin proqramlarına və dərslik vəsaitlərinə fərqli yanaşma mütləqdir. Belə ki, ümumi orta təhsilin səviyyəsini bitirən şagirdlərin ədəbiyyatımızın qədim dövrlərdən bu günə qədərki inkişafı, onun qüdrətli nümayəndələrinin yaradıcılığı haqqında müəyyən sistemli biliklər alması zərurəti yaranır. Ona görə də VIII-IX siniflərdə əvvəlki siniflərdəki proqram mövzularından fərqli olaraq ədəbi prosesin inkişafına uyğun müəyyən edilmiş, şair və yazıçıların həyat və yaradıcılığı nümunələrində ədəbiyyatımızın qədim zamandan bu günə kimi inkişaf yolu izlənmişdir.

Azərbaycan dili və ədəbiyyat fənninin tədrisində ədəbi dilin normalarının mənimsədilməsi ilə əlaqəli olaraq bədii mətnlə işləyərkən şagirdlərə verilən ilk tapşırıq mətnə onlara tanış olmayan sözlərin, danışanın nitqində istifadə olunan dialektizmlərin, varvarizmlərin, vulqarizmlərin, eləcə də terminlərin, çoxmənalı sözlərin, neologizmlərin və frazeologizmlərin müəyyənləşdirilməsi və onların mənasının dərk edilməsidir. Azərbaycan dili və ədəbiyyat fənnindən dərs keçən hər bir müəllim dərslərdə şagirdlərə hələ tanış olmayan bu kimi sözlərin istifadə məqamlarını diqqətdə saxlamalı və həmin sözlərin şagirdlərin öz nitqlərində işlətməsinə çalışmalıdır.

Fəal təlimdə dərslərin ilkin mərhələsi olan motivasiya “təhrik etmə” mənasındadır. Yəni ki, problemin həlli üçün şagirdlərin öyrənmə və dərk etmə marağını fəal şəkildə istiqamətləndirir. Motivasiyanın başqa bir vəzifəsinə tədqiqatın suallarının formalaşdırılması üçün şəraiti formalaşdırmaqdır. O, məhz tədqiqatın suallarının ilkin fərziyyələrini irəli sürməyə və araşdırmanın təşkilinə imkan verir. Tədqiqatın sualları araşdırma tələb edir. Tədqiqatın nəticələri işçi vəzifələrində qeyd edilir və təqdimatlar aparılır. Təqdim edilən məlumatlar sistemləşdirilir və təsnif olunur, ilkin fərziyyələrlə müqayisə edilərək nəticələr çıxarılır. Sonra nəticələri tətbiq etmək üçün işlər aparılır.

Dərslərin sonunda şagirdlərin qiymətləndirilməsi aparılır. Şagirdlərin qiymətləndirilməsi prosesi obyektiv şəkildə olmalıdır. Yüksək qiymət onlara sevinc bəxş edir və onların təlimə qarşı maraqlarını artırır. Daima zəif qiymət alan şagirdin isə dərsə qarşı marağı azalır. Bunun olmaması üçün həmin şagirdi daima həvələndirməli və yüksək nəticə əldə etməsi üçün ona dəstək olunmalıdır. Buna görə də şagirdlərin hər birini daima nəzarətdə saxlamaq gərəkdir.

Dərslərin fəal üsulla aparılmasında interaktiv təlimin xeyli geniş şəkildə yayılmış metodlarından, eləcə də, müsahibələrdən, debatlardan və diskussiyalardan istifadə edilir. Həmin metodlar bilik, bacarıq və vərdişlərin sərbəst şəkildə əldə edilməsinə və yeniliklərin kəşfinə, əldə edilən biliklərin yaradıcı şəkildə işlənməsinə, praktikada istifadəsinə, problemləri həll etmək üçün həmyaşdaları ilə işləmək bacarığına imkan verir [6, s.74].

Məktəblərdə hər kəs tərəfindən vahid ədəbi dilə riayət olunmalı, bütün dərslərdə nitqin düzgün, səlis və ifadəli olması ilə əlaqəli olan tələblər gözlənilməli, fonetik, leksik və qrammatik qaydalara əməl olunmalıdır. Yəni yalnız Azərbaycan dili və Ədəbiyyat dərslərində yox, bütün dərslərdə, eləcə də, digər dərslərdə şagirdlərin orfoepik və orfoqrafik tələbləri pozaraq, sözün düzgün tələffüz və düzgün yazılış qaydalarını pozmasının aradan qaldırılmasına çalışmaq gərəkdir. Fəal dərslərin hər bir mərhələsinin təşkilinə də xüsusi hazırlıqla yanaşmaq gərəkdir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev N.Ə. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Bakı: Elm və təhsil, 2013, 277 s.
2. Balyev H.B. Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı: ADPU, 2003, 426 s.
3. Bayramov A., Məhərrəmov Z., İsgəndərzadə M. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti (ali məktəb tələbələri üçün dərs vəsaiti). Bakı, "ULU", 2015, 236 s.
4. Dəmirçizadə Ə.M. Azərbaycan dili orfoepiyasının əsasları. Bakı: APL, 1969, 82 s.
5. Paşayev A.M. Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisinin bəzi problemləri (Metodik vəsait) Bakı, Hədəf Nəşrləri, 2012, 180 s.
6. Veysova Z. “Fəal (interaktiv) təlim”. Müəllimlər üçün vəsait. Unicef, 2009, 219 s.

Характеристика этапной организации активного занятия при обучении нормам литературного языка в 5-9 классах.

Резюме

В данной статье были даны краткие сведения о нормах литературного языка, а также рассмотрены особенности поэтапной организации активного урока по обучению данной теме в 5-9 классах. Нормы литературного языка массивны. То есть всем понятно. Ему придается большое значение на уроках азербайджанского языка и литературы в средних школах. Одна из основных задач таких занятий - подготовить учащихся к речевому процессу в рамках норм литературного языка, помочь им развить речевые навыки.

Сегодня, как известно, уроки во всех классах строятся на основе активного (интерактивного) обучения. Этапы активного урока должны строиться таким образом, чтобы дети получали знания путем исследования. В этой системе обучения класс ищет решение проблемы в группах, записывает окончательные результаты в рабочие листы, а затем делает презентацию. В конце презентаций результаты этого исследования увязываются, информация систематизируется и в целом классифицируется. Результаты сравниваются с гипотезами, выдвинутыми детьми в начале исследования. Дети наблюдают, что осталось прежним, что нового, и в итоге получают общий результат.

Ключевые слова: Литературный язык, 5-9 классы, обучение, воспитание, активный урок.

Characteristics of the staged organization of the active lesson in the teaching of literary language norms in the 5-9th grades.

Summary

In this article, brief information about the norms of literary language was given, and the features of the step-by-step organization of the active lesson in teaching this topic to the 5th-9th grades were discussed. The norms of the literary

language are massive. That is, it is understandable for everyone. High importance is given to it in Azerbaijani language and literature classes in secondary schools. One of the main tasks of those lessons is to prepare students for the speech process within the norms of the literary language, to help them develop speech skills.

Today, as is known, lessons in all classes are built on the basis of active (interactive) learning. The stages of the active lesson should be built in such a way that children gain knowledge through research. In that learning system, the class looks for a solution to the problem in groups, writes the final results on worksheets, and then makes a presentation. At the end of the presentations, the results of this research are linked, the information is systematized and generally classified. The results are compared with the hypotheses put forward by the children at the beginning of the study. Children observe what is the same, what is new, and finally they get a general result.

Keywords: Literary language, grades 5-9, teaching, education, active lesson.

Rəymi: dos. S.Abbasova